

MILLIY XOS SO‘ZLAR YOKI REALIYALAR VA ULARNING TARJIMADA AKS ETISHI

Qurbonova Nargiza Samadovna

Qarshi davlat universiteti Pedagogika institutining katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu mavzuning tanlash mazmuni shundaki, hozirgi vaqtda realiyaning tabiati, turlari va ularni tarjima qilish usullari masalasi ochiq. Tarjimon tarjima jarayonida ma’lum bir mamlakatning lingvistik voqeliklari, ularning ijtimoiy-madaniy xususiyatlari bilan to‘qnash keladi. Bu har doim ma'lum bir murakkablikni keltirib chiqaradi, lekin ayni paytda tarjimon tomonidan mavzuga doimiy qiziqishni ta'minlaydi. Tadqiqot predmeti - asosiy ma'lumotni o'z ichiga olgan va o'rganilayotgan tilda bevosita ekvivalentiga ega bo'lmagan leksik birliklar.

Kalit so‘zlar: realiyalar, ekvivalentlik, geografik realiyalar, etnografik, ijtimoiy-siyosiy realiyalar, leksik birliklar.

NATIONAL WORDS OR REALIES AND THEIR REFLECTION IN TRANSLATION

Kurbonova Nargiza Samadovna

Senior lecturer

Pedagogical Institute of Karshi State University

Annotation. The content of the choice of this topic is that the question of the nature, types and methods of translating them into reality is now open. In the process of translation, the translator encounters the linguistic realities of a particular country, their socio-cultural characteristics. This always brings a certain complexity, but at the same time provides a constant interest in the topic by the translator. The subject of research is lexical units that contain basic information and have no direct equivalent in the language being studied.

Keywords: realies, equivalence, geographical realities, ethnographic, socio-political realities, lexical units.

Tarjimada asliyat ruxini, moxiyatini anglash, matndagi turli tuman elementlarning leksik, frazeologik, grammatik, fonetik funksiyalarini tushunib

etish, tarjima tilida ularga xar tomonlama mos muqobillar topish g'oyat ko'p qamrovli va murakkab jarayondir. Bunda L.S. Barxudarov ta'biri bilan aytganda «ikki turli xil tillarning leksik birliklari o'rtasidagi semantik muqobilligini topish muximdir».

Shu nuqtai nazardan faqat ma'lum xalq turmush tarziga, dunyoqarashiga, narsa va predmetlarni atashdagi o'ziga xos xususiyatlar, tushunchalar boshqa xalqlarnikidan farq qiladi. Bunday o'ziga xosliklar shu xalqning tafakkur qilish shakli, xatti-xarakatlari, kiyinish rusumlari, ovqatlanishlari, urf-odatlar va boshqa o'ziga xos xususiyatlari bilan boshqa xalqlardan ajralib turadi. Natijada faqat shu xalqqa tegishli bo'lgan turli xil tushunchalarni ifodalovchi so'zlar vujudga keladiki, bu so'zlar anglatgan tushunchalar o'zga xalqlar tilida mavjud bo'lmaydi. Tilshunoslikda, tarjimashunoslikda bunday so'zlarni «realiyalar», «xos so'zlar» deb atash qabul qilingan.

Realiyalar deganda ma'lum bir millat va elatga xos narsa-hodisalarni ifodalovchi so'zlar va tushunchalar anglashiladi. Ularni boshqa tilga o'girishda tarjima tilining taraqqiyot darajasiga qarab katta-kichik muammolar paydo bo'ladi. Bu muammolarning yechimi, ularning tasnifi va tavsifi tarjima nazariyasida o'rganilmoqda [15].

Realiya so'zi lotincha "realia" dan olingan bo'lib, u ashyoviy, haqiqiy degan ma'nolarni anglatadi. Lingvistik atamalar lug'atida unga quyidagicha ta'rif beriladi: "Borliqdagi ashyoviy madaniyat natijasi, mumtoz grammatikada esa, muayyan mamlakatning davlat qurulishi, muayyan xalqning tarixi va madaniyatini ifodalovchi so'zlar, muayyan tilda muloqot qilish xususiyatlarini ifodalovchi lingvistik birlik" [6, 381] deyiladi.

Realiyalarning aniq ta'rifi, ularning «atama»lardan farqi, boshqa tillarga tarjima qilishdagi o'ziga xosliklar, ular ifodalaydigan leksik, semantik, stilistik funksiyalar xaligacha tilshunos va tarjimashunos olimlar tomonidan turlicha talqin qilinib kelinayapti. Realiyalar ifodalagan milliy o'ziga xoslik, uni tarjimalarda berish masalasi rus va o'zbek olimlarining ko'plab ilmiy tadqiqotlariga mavzu bo'lgan. Realiya maxalliy, milliy koloritni ifodalovchi so'z sifatida va ularni

tarjimalarda berish ilk bora o'tgan asrning 50 yillarida olimlarning diqqat e'tiborini torta boshladi.

Matndagi realiyani quyidagi mezonlar bilan aniqlash mumkin:

1. so'zning tarjima tilida doimiy ekvivalenti yo'q, bu uning moddiy ma'nosini bildiradi;
2. so'z asliyat til madaniyatiga xos bo'lgan va tarjima til madaniyatiga yot ob'ekt yoki hodisani bildiradi.

Bugungi kunga qadar madaniy belgilar birliklarining yagona tasnifi mavjud emas va tadqiqotchilar ma'lum printsiplarga asoslanib, realiyalarning turli tasniplarini taklif qilishadi.

Realiyalarni quyidagi turlarga bo'lish mumkin:

1. geografik (fizik geografiya ob'ektlari);
2. etnografik (kundalik hayot, din, san'at, madaniyat bilan bog'liq);
3. ijtimoiy-siyosiy (ma'muriy-hududiy tuzilma, ijtimoiy tuzilmalar va aholi guruhlari, hokimiyat organlari va egalari va boshqalar).

Geografik realiyalar odatda transkripsiya yoki transliteratsiya yordamida tarjima qilinadi. Masalan, Washington - Vashington (transliteratsiya), Miami - Mayami (transkripsiya). Ma'noga asoslangan tarjima kamroq qo'llaniladi. Masalan, Great Britain - Buyuk Britaniya.

Etnografik realiyalar biror xalq turmush tarzi va madaniyatiga oid tushunchalar): maishiy (kimono); mehnatga oid (kovboy); san'at va madaniyat tushunchalari nomlariga oid (polvon, balalayka); etnik tushunchalarga oid (kazak); o'lchov va pul birliklari (funt, frank).

Ijtimoiy-siyosiy realiyalar transkripsiya va transliteratsiya (царь - podshoh) yordamida ham, tasvirlash va analoglar tanlash (губерния - viloyat) yordamida ham tarjima qilinadi: ma'muriy-territorial tuzilishga oid tushunchalar (guberniya, shtat); hukumat organlari nomi, (veche); xarbiy sohaga oid (kuning, samuray) [9, 59-65].

Globalashuv jarayoni ba'zi realiyalarning o'zlashtirilib, boshqa madaniyatning haqiqatiga aylanishiga olib keladi. Masalan, yaqinda

mamlakatimizda “blogger” kasbi bo‘lmagan bo‘lsa, endi bu haqiqat va shunga yarasha so‘z jamiyatimizda mustahkam o‘rin oldi.

A.E. Supruna realiyalari predmetiga ko‘ra “bir necha semantik guruhlariga” bo‘linadi.

Realiyalarning tasnifi A.A. Reformatskiy predmet-til printsipli asosida qurilgan: chet tilidagi so'zlar qaysi tillardan rus lug'atiga kirganligi qayd etilgan, bu esa quyidagilarni bildiradi:

- 1) tegishli ismlar;
- 2) tangalar, pul birliklari;
- 3) shaxslarning mansablari va lavozimlari;
- 4) kostyum va bezak detallari;
- 5) taomlar va ichimliklar nomlari;
- 6) unvonlar va martabalar.

V.S. Vinogradovning so'zlariga ko'ra asosiy ma'lumotlarning mazmuni, birinchi navbatda, milliy hamjamiyatning tarixi va davlat tuzilishining o'ziga xos faktlarini, geografik muhitning o'ziga xos xususiyatlarini, o'tmish va hozirgi moddiy madaniyatning o'ziga xos ob'ektlarini, etnografik va folklorni qamrab oladi. [8, 87]. Realialarni aks ettiruvchi tushunchalar milliy xususiyatga ega bo'lib, ekvivalent bo'lmagan lug'at deb ataladigan lug'atda moddiylashadi [8, 88]. V.S. Vinogradov Lotin Amerikasi materialiga asoslanib, realiya muammosini ko'rib chiqadi. Olim o'rganilayotgan fon ma'lumotlarini yetkazuvchi leksik birliklar zaxirasini bir qancha tematik guruhlariga ajratadi:

1. Kundalik hayotni tavsiflovchi lug'at:
 - a) turar joy, mulk;
 - b) kiyim-kechak, bosh kiyim;
 - v) oziq-ovqat, ichimliklar;
 - d) mehnat va kasb turlari [8, 91];
 - e) banknotalar, o'lchov birliklari;
 - f) cholg'u asboblari, xalq o'yinlari va qo'shiqlari, ijrochilar;
 - g) xalq bayramlari, o'yinlari;

h) murojaatlar [8, 92].

2. Etnografik va mifologik voqeliklarni nomlovchi leksika:

a) etnik va ijtimoiy jamoalar va ularning vakillari;

b) xudolar, ajoyib mavjudotlar, afsonaviy joylar.

3. Tabiat dunyosi haqiqatlarini tavsiflovchi lug'at:

a) hayvonlar;

b) o'simliklar;

v) landshaft [8, 93].

4. Davlat boshqaruv tuzilmasi va jamiyat hayotining voqeliklarini tavsiflovchi lug'at (hozirgi va tarixiy):

a) ma'muriy birliklar va davlat muassasalari;

b) jamoat tashkilotlari, partiyalar va boshqalar, ularning mansabdor shaxslari va ishtirokchilari;

v) sanoat va qishloq xo'jaligi korxonalari, savdo muassasalari;

d) asosiy harbiy va politsiya bo'linmalari va unvonlari;

e) fuqarolik lavozimlari va kasblari, unvonlari va unvonlari [8, 94].

5. Onomastik realiyalar deb ataluvchi lug'at:

a) antroponimlar;

b) joy nomlari;

v) adabiy qahramonlarning nomlari;

d) kompaniyalar, muzeylar, teatrlar, restoranlar, do'konlar, plyajlar, aeroportlar va boshqalar nomlari [8, 95].

6. Assotsiativ reallikni aks ettiruvchi lug'at:

a) vegetativ belgilar (masalan: Madridning madrono poetik ramzi);

b) hayvoniy belgilar (masalan: kabure - yirtqich qush, uning patlari, afsonaga ko'ra, sehrli kuchga ega);

v) rang belgilari (masalan: yashil - umid rangi (Panama, Chili), kelajak ramzi; sariq - motam rangi (Ispaniya, o'rta asrlar);

d) folklor, tarixiy va adabiy tashbehlar. Ularda turmush tarzi, xulq-atvori, xarakter xususiyatlari, xatti-harakatlari va boshqalar haqida maslahatlar mavjud.

tarixiy, xalq va adabiy qahramonlar, tarixiy voqealar, afsonalar, rivoyatlar va boshqalar [8, 96].

e) lingvistik ishoralar. Ularda odatda qandaydir frazeologik birlik, maqol, matal, tutqichli ibora yoki umumiy iboraga ishora mavjud [8, 97].

Assotsiativ voqelik turli milliy tarixiy-madaniy hodisalar bilan bogʻlanib, tilda oʻziga xos tarzda gavdalanadi. Bunday voqeliklar maxsus soʻzlarda, ekvivalent boʻlmagan lugʻatda aks ettirilmagan, balki eng oddiy soʻzlarda (masalan: ranglar, ramzlar) "belgilangan".

Madaniy belgili lugʻat tadqiqotchilarining qator ishlarida realiya soʻzlari ekvivalent boʻlmagan lugʻatning alohida toifasini ifodalaydi. Shunday qilib, L.S. Barxudarov ekvivalent boʻlmagan lugʻatning quyidagi toifalarini ajratadi:

1. Boshqa til lugʻatida doimiy yozishmalarga ega boʻlmagan oʻziga xos nomlar, geografik nomlar, muassasa, tashkilot, gazeta nomlari va hokazo.

2. Realialar – boshqa tilda soʻzlashuvchi kishilarning amaliy tajribasida mavjud boʻlmagan narsa, tushuncha va vaziyatlarni bildiruvchi soʻzlar.

3. Tasodifiy boʻshliqlar – boshqa tilning lugʻaviy tarkibida negadir mos kelmaydigan tillardan birining lugʻat birliklari [2, 9495].

S. Vlaxov va S. Florin tomonidan taklif qilingan realialarning batafsil tasnifi ularni turli nuqtai nazardan koʻrib chiqishga imkon beradi: realiyani ularning konnotativ maʼnolariga koʻra ajratish, yaʼni mahalliy (milliy, mintaqaviy) va vaqtinchalik (tarixiy) holatga qarab.

Ushbu tasnifning umumiy sxemasi quyidagicha:

A. Geografik realiyalar:

- 1) fizik geografiya ob'yektlarining, shu jumladan meteorologiyaning nomlari;
- 2) inson faoliyati bilan bogʻliq geografik ob'ektlarning nomlari;
- 3) endemiklarning nomlari (hayvon va oʻsimliklarning nomlari) [9, 59].

B. Etnografik realiyalar:

- 1) kundalik hayot:
 - a) oziq-ovqat, ichimliklar va boshqalar;
 - b) kiyim-kechak (shu jumladan poyabzal, bosh kiyimlar va boshqalar);

- v) uy-joy, mebel, idish-tovoq va boshqa idishlar;
 - d) transport;
 - e) boshqalar [9, 60];
 - 2) mehnat:
 - a) ishlaydigan odamlar;
 - b) mehnat quroli;
 - v) mehnatni tashkil etish (shu jumladan, iqtisodiyot va boshqalar) [9, 61];
 - 3) san'at va madaniyat:
 - a) musiqa va raqs;
 - b) musiqa asboblari;
 - v) folklor;
 - d) teatr;
 - e) boshqa san'at va san'at ob'ektlari;
 - f) ijrochilar;
 - g) urf-odatlar, marosimlar;
 - h) bayramlar, o'yinlar;
 - i) mifologiya;
 - j) ibodat qiluvchilar va ergashuvchilar;
 - k) kalendar.
 - 4) etnik obyektlar:
 - a) etnonimlar;
 - b) taxalluslar;
 - v) yashash joyidagi shaxslarning ism-shariflari;
 - 5) o'lchovlar va pul:
 - a) o'lchov birliklari;
 - b) pul birliklari.
- D. Ijtimoiy va siyosiy realiyalar.*
- 1) ma'muriy-hududiy tuzilishi:
 - a) ma'muriy-hududiy birliklar;
 - b) aholi punktlari;

- v) aholi punktining qismlari;
 - a) hokimiyat organlari;
 - b) hokimiyat tashuvchilari.
- 3) Ijtimoiy-siyosiy hayot:
- a) siyosiy tashkilotlar va siyosatchilar;
 - b) vatanparvarlik va ijtimoiy harakatlar (va ularning rahbarlari);
 - v) ijtimoiy hodisa va harakatlar (va ularning vakillari) [9, 63];
 - d) unvonlar, darajalar va boshqalar;
 - e) muassasalar;
 - f) ta'lim muassasalari va madaniyat muassasalari;
 - g) mulklar va kastalar (va ularning a'zolari);
 - h) sinf belgilari va belgilari.
- 4) Harbiy realiyalar:
- a) bo'linmalar;
 - b) qurol;
 - v) forma;
 - d) harbiy xizmatchilar (va komandirlar) [9, 64].

Realiyalar u yoki bu sarlavhaga qat'iy mahalliy asosda emas, balki ikkita chambarchas bog'liq va o'zaro bog'liq mezonni hisobga olgan holda belgilanadi:

- 1) voqelik (uning referenti) tomonidan belgilangan ob'ektning milliyligi;
- 2) tillarni tarjima qilishda ishtirok etish.

Hududning kengligiga qarab, ya'ni tarqalishi, qo'llanilishi bo'yicha realiyalar milliy, mahalliy va mikrolokal, boshqalari esa xalqaro va mintaqaviy bo'lishi mumkin.

Realiyalar tarjimasida tarjimonlar odatda ikki xil qiyinchilikka duch kelishadi.

1. Tarjima qilinayotgan tilda xorijiy tilda berilgan realiyaga mos keladigan ekvivalentning mavjud emasligi
2. Asliyat tilidagi realiya ifodalagan ma'no, shu millatga xos milliy, tarixiy koloritni tarjima qilinayotgan tilda to'raligicha ifodalashning murakkabligi

Shu nuqtai nazardan realiyalar tarjimasida quyidagi xolatlar ko'zga tashlanadi:

1. Allaqachon internatsionallashtirilgan realiyalar. Tarjimonlar ularni o'z xolicha tarjimasiz qoldirishi mumkin.

2. Faqat ma'lum bir regionga, ma'lum bir millatga xos bo'lgan realiyalar. Ular shu millatga xos bo'lgan tushunchalarnigina ifodalab keladiki, agar tarjimon bunday o'ziga xoslikni tushunmay, uni boshqa ma'no ifodalovchi so'z bilan o'girib qo'ysa, asarning milliy koloritiga, so'z ifodalagan ma'noning o'ziga xosligiga putur etkazgan bo'ladi. Bunday xollarda realiyalar tarjimada xorijiy tilda berilib matn ostida iqtibosda izoxlanadi yoki ona tilida qabul qilingan shaklda keltirilib matn ichida yoki matn ostida izox beriladi.

3. Ayrim tarjimonlar realiyalarni matn ichida o'zicha qoldirib, jumla konteksti ichida uning izoxini keltirishadi.

Shunday qilib, realiyalarni tarjimada berishda olimlar quyidagi usullarni ilgari surishadi:

1. transkripsiya:
2. transliteratsiya:
3. tarjima orqali yangi so'z – neologizm xosil qilish:
4. so'zma-so'z (kalka) tarjima qilish:
5. realiyalarni realiya bilan tarjima qilish:
6. ma'nosi yaqinlashtirilgan so'z bilan o'girish:
7. realiyani izoxlab bayon qilish:
8. kontekstual muqobil bilan almashtirish kabi usullardan foydalanib kelinmoqda.

Tadqiqot yakunida quyidagi xulosalarga keltirib o'tish mumkin.

Realiyani tadqiq qiluvchi mahalliy va xorijiy tilshunoslarning tajribasini umumlashtirib, biz ushbu lug'at qatlamining quyidagi xususiyatlarini ta'kidlaymiz:

1. Realিয়া – bir xalqning hayoti, kundalik hayoti, madaniyati, ijtimoiy-tarixiy taraqqiyotiga xos bo'lgan va boshqa xalqqa yot bo'lgan o'ziga xos narsa va

hodisalarni nomlaydigan lugʻaviy birliklar, yaʼni ular milliy madaniyatlarning oʻziga xos belgilarining ogʻzaki ifodasidir.

2. Ular ekvivalent boʻlmagan lugʻat bilan ustma-ust tushadi: rivojlanmagan realiyalar lugʻatning bu qatlamiga kiradi, oʻzlashtirilgan lugʻat realiyalari esa unga kirmaydi.

3. Realiiyalar boshqa tilda aniq mosliklarga ega emas va tarjimada alohida yondashuvni talab qiladi.

4. Lugʻatning bu guruhi moslashuvchanligi bilan ajralib turadi: ular oʻz mavqeini yoʻqotmagan holda bir vaqtning oʻzida bir nechta leksik turkumlarga kirishi mumkin.

Maʼnoning madaniy komponenti nafaqat ekvivalent lugʻatda, balki chet tilida ekvivalentlarga ega boʻlib koʻrinadigan lugʻatda ham mavjud. U jismoniy va ijtimoiy dunyoning madaniy oʻziga xos tomonlarini ifodalovchi referent xarakterga ham, madaniy qadriyatlarining oʻziga xos tizimiga ishora qiluvchi indeksga ham ega boʻlishi mumkin. Samarali madaniyatlararo jamiyatni taʼminlash uchun turli madaniyatlarga mansub suhbatdoshlar tomonidan baham koʻrilgan umumiy madaniy maʼnoni yaratish imkoniyatini beradigan til shaxsining shunday koʻnikmalarini rivojlantirish kerak. Demak, samarali muloqot qilish koʻnikma va malakalarini shakllantirish uchun ingliz tili lugʻatini oʻzlashtirish jarayoniga leksik maʼnoning madaniy komponentini rivojlantirish ishlarini kiritish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. М.: Советская энциклопедия, 1966. 608 с.
2. Бархударов Л.С. Язык и перевод. М.: Международные отношения, 1975. 240 с.
3. Вайсбурд М. Л. Реалии как элемент страноведения / Русский язык за рубежом. – 1972. № 3. – 156 с.
4. Васильева, А. Н. Газетнопублицистический стиль речи. Курс лекций по стилистике русского языка / А. Н. Васильева. – М., 1982. – 198 с.

5. Вежбицкая А. “Язык. Культура. Познание”. М.Русские словари, 1996. – 344 с
6. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. М.: Русский язык, 1983. 269 с.
7. Виноградов В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). М.: Изд. Института общего среднего образования РАО, 2001. с 224 с.
8. Виноградов В.С. Лексические вопросы перевода художественной прозы. М.: Издательство Московского университета, 1978. – 172 с.
9. Влахов С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – Изд. 3е, испр. И доп. М., 2006. 448с.
10. Дониёров Р. Бадиий таржимада миллий хусусиятларни акс эттириш масаласига доир. Ўзбек тили ва адабиёти масалалари. 1962. №3-5.
11. Егер Г. Коммуникативная и функциональная эквивалентность / Г. Егер; пер. с нем. А. Батрака // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. – М., 1978. – С. 137156.
12. Кабакчи, В.В. Английский язык межкультурного общения / В.В. Кабакчи. СПб: РГПУ, 1993. 200 с.
13. Саломов Ф. Таржима назарияси асослари. – Тошкент “Ўқитувчи” 1983. – 321 б.
14. Саломов Ф. Таржима назариясига кириш. – Тошкент, 1978 -280 б.
15. <https://saviya.uz/ijod/tilshunoslik/nomlarning-nomunosib-tarjimasi/#>